DE
ROMANI AERIS SALVBRITATE COMMENTARIVS

Auctore

MARSILIO CAGNATO MEDICO.

Ex. Cagnato D. Laurentij Rubei

ROMAE,

Apud Aloysium Zannettum M D I C.

SVPERIORVM PERMISSV.

D. Laurentio Ruboo

Imprimatur si videbitur Reuerendissimo Mag. S. P.
P. Episcopus Rauellen. Vicesgerens.

Ego Iulius Cæsar Galla in Sacra Theologia licentiatus de mandato admodum Reuerendissimi D. Patris Magistri Sacri Palatij legi Commentarium de salubritate aeris Romani. D. Marsili Cagnati Veronensis quod eruditum satis atque varia & vtili lectione refertum comperi nec vllo errore circa fidem aut vlla erroris suspitione notandum censui, quare & dignum editione reputo & lectione.

Iulius Cæsar Galla.

Imprimatur.
Fr. Angelus Brixius Cas. Reuerendissimi P. Magistri Sac. Pal. socius.

PETRO ALDOBRANDINO CARD. AMPLISSIMO, CLEMENTIS VIII. PONT. MAX. NEPOTI.

MARSILIVS CAGNATVS S.P.D.

ES meas a te, pro tua singulari humanitate, Princeps optime, plurimi fieri, nec semel, nec obscure significasti. Litterarum studium iam inde a teneris adamasti, & diligenter coluisti. Doctos viros dilexisti, & ex ijs selectos qui apud te viuerent, amplissimis muneribus inuitasti. Ac tandem nihil a te prætermissum est, quo intelligi possit, optimarum artium culturam tibi esse, Principum more præstantium, mirum in modum commendatam. His ergo de caussis consilium (opinor) meum nemo damnauerit, qui commentationem hanc qualemcumq; in tuo nomine apparere, decreuerim. Sed accedit,

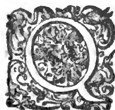
ampliſſima tua auctoritas, qua prorſus indiget argumentum & nouum, & (vt aliqui fortaſſe dicent) παράδοξον, quamobrem debet robuſto pedamento muniri, vt conſiſtat, ac ne onere præſertim nouitatis, & præiudicatæ opinionis opprimatur. Non vtar autem pluribus, vt tutelam hanc tuæ ſummæ humanitati commendem, ne videar parum mihi conſtare, & ea præſens ignorare, quæ de tuis præſtantiſsimis virtutibus a remotioribus quoque gentibus prædicantur. Vale. Romæ.

DE ROMANI AERIS SALVBRITATE

COMMENTARIVS,

Auctore
MARSILIO CAGNATO MEDICO.

VOD aqua piscibus, hoc cum reliquis viuentibus, tum ipsis hominibus aer est; vtque quò sunt aquæ puriores, & lucidiores, eò pisces nascuntur in eis suauiores, & salubriores, ita quò est aer purior, tenuiorque, eo magis, vt alijs viuentibus, sic ipsis hominibus salutaris est: quapropter nemini mirum videri debet, veteres naturalium studiosos arcanorum, necessarium maximè vsum horum animaduertenteis elementorum; & ideo deceptos; existimasse hos, animam nihil esse, nisi aquam, vt Hipponem, *illos nisi aerem, vt Diogenem: cuius opinionem ferè secutus Ennius ipsum aerem vocauit animam, vt M. Varro testatus est, cum libro priore de re rustica, inquit: Eius principia sunt eadem (de agrorum colendorũ scientia sermo erat) quæ mundi esse Ennius scribit, aqua, terra, anima, & Sol: sed ipse Varro aerem vocauit animam lib. 5. de lingua Latina, cum dixit, hiemem ab hiatu dictum, quod tum, anima,*

ma, quæ

ma, quæ flatur, omnium apparet. Immo Lactantius lib. de opificio Dei. cap. 17. ex Varrone dixit, Animam esse aerem conceptum ore, deferuefactũ in pulmone, tepefactum in corde, diffusum in corpus (quæ falsa sunt omnia, vt idem ait Lactantius) Sanè qui agrũ empturus est, qui ædes, qui vrbem est ædificaturus, de Aeris salubritate in primis solicitus est. Idem Varro, vtilissimus, inquit, is ager, qui salubrior est, quam alij: quod ibi fructus certus. Contra, quod in pestilenti calamitas (quamuis in feraci agro) colonum ad fructus peruenire non patitur: etenim, vbi ratio cum orco habetur, ibi non modò fructus est incertus, sed etiam colentium vita. Omitto, quod ante hunc M. Cato de re eadem scripserat, & repetit Columella, & cæteri rerum rusticarum auctores. Vitruuius verò tam in priuatis ædificijs, quàm in publica mœnium collocatione, regionis salubritatem primum, & maximè Architecto commendat. Nec aliter sensit Strabo, cum lib. 2. negauit, probè domum, aut vrbem fundaturum, qui ignorauerit Cæli regiones, figuras, magnitudines, calores, & frigora, & huiusmodi. Quid ergo miramur, Hippocratem medicinæ studiosos in primis admonuisse, vt in curanda hominum salute regionis habeant rationem? hoc sanè vno verbo in aphorismis commendatum, explicauit latius in secundo lib. de diæta, latissimè verò in eo, qui inscriptus est, de aere, aquis &, locis. ita tamen, vt medentibus reliquerit (qui præcipuus maximèq. vtilis laqor est) obseruandum, cuiusmodi ea sit regio cuiusmodi is aer sit, in quo medicinam facturus versatur. Propterea cum (nescio quo arcano Dei O. M. consilio) Vero-

ronen-

ronensibus meis relictis, iam annos plureis triginta medicinam Romæ faciam, suscepta quoque, Summorum Ponticum beneficio, prouincia medicam facultatem publice interpretandi, in id etiam, quantum potui, diligentissime incubui, vt Romani aeris naturam, & vires agnoscerem; quid in eo vitij, vel bonitatis inesset, quibus cultores morbis obnoxios redderet, vel quibus curandis ægritudinibus auxiliaretur: Si quidem vulgatum est capitis vlcera feliciter, crurum verò difficulter sanari; vno verbo salubris sit, an insalubris appellandus. De qua re noui, scriptum quidem aliquid à viris doctis quibusdã, sed res indicabit ipsa, meam nõ solũ non superuacaneam, verũ necessariam operam fuisse, qui in animum induxerim, ea litterarum commendare monumentis, quæ ego interim ipse animaduerti. Quamuis, vt ea scriberem, non tam proprio sum adductus consilio, quam quorundam hortatione amicorum, quibus cum aliquando (sunt enim viri profectò doctissimi) de re eadem, contra illam, quæ vulgo habetur, de Romani aeris salubritate, opinionem, disputaui. Sequar autem vulgatum disserentium morem. atque exponam primò, quæ de Cælo Romano iactantur vulgo, deinde aperiam, quid mihi tum rationibus, tum experimentis, & auctorum testimonijs persuasum sit, postremo contrariarum momenta rationum examinabo. Quæ igitur vulgo feruntur ea sunt. Idque in primis, quod passim pleno ore medici resonant, Cælum Romanum destillationibus obnoxium esse Galeno auctore, qui hoc lib. 2. c. 6. de temperam. & lib. 5. methodi. c. 9. disertè scripsit; licet aliqui diligentiores in 5. methodi pro ῥώμῃ,

quo

quo locus, legant τρόπῳ quo modus significatur: sed hoc non efficit, quin ea fuerit Galeni de hoc loco opinio, cum in 2. de temperam. tam dilucidè hoc affirmauerit, vt nullus sit relictus dubitationi locus. Sed & qui attente Galeni orationem in 5. methodi examinauerit, intelliget, consentaneum esse magis, si legatur, loco, quam, modo: nam cum dixerit, fieri pulmonis nonnullas affectiones Romæ maximè (scilicet non contentus, dixisse, Romæ, adiecit, maximè) fuit reddenda eius sententiæ ratio: sicut igitur in 2. lib. de temperam. ita in hoc quoque loco, dixit, esse humidiorem loci naturam, cumque sit sermo in eo loco Galeno peculiaris de ossium thoracis putredine, quam facit pus, quod in thorace suppuratorum continetur, fuisset alienum dicere, putredinem eiusmodi modo rheumatico fieri, siue more destillationis, sed fit propinquæ partis contagio, quod omnino à destillatione diuersum est; facit autem aeris humor nimius circumstans, vt facile contages illa communicetur, quoniam ossa humore nimio putredini obnoxia maxime redduntur. Nec erit alienum loci eius fidelem interpretationem afferre, cum Linacri interpretatio minus exprimere Galeni sententiam videatur, qui non priuatim de Roma loquebatur, vt ex Linacri versione accipitur, sed vniuersè, & promiscuè, & inquit. Etenim nouimus dispositiones huiusmodi in thorace non rarò consistere; Romæ maximè, qui locus est destillationibus obnoxius; quamobrem necesse fuerit os laborantis excindere. hæc Galenus, atque vt sit promptum studiosis cum Græcis Latina conferre, non pigebit ipsam Galeni Græcam orationem transcribere ἴσμεν γὰρ δή που

τὰς τοιαύτας διαθέσεις ἐν θώρακι συνισταμένας οὐκ ὀλιγάκις, ἐν Ῥώμῃ μάλιστα, τόπῳ ῥευματικῷ, ὡς ἀναγκασθῆναι τὸ πεπονθὸς ἐκκόπτειν ὀστοῦν. *Est igitur (vt redeam vnde huc diuerti) Roma locus destillationibus obnoxius, vt ex Galeno iactatur, propterea quod aer est humidior iusto, & præterea crassus, & caliginosus est (vt quidem asserunt) item calidus, quippe australis, inæqualisque, & idcirco insalubris, morbidus, atque pestilens, namque humoris nimij cum calore soboles pestilentia est: quapropter mirum non sit, in vrbe crebrrimè, & per breuia annorum interualla (vt in eiusdem vrbis annalibus legitur) pestilentiam grassatam esse: nam singulis fere decennijs morbus hic vrbem inuadere solitus est; hoc enim proditum est de anno vrbis conditæ ccxc. ccci. cccxviij. cccxix. cccxxi. cccxxvij. cccxliij. ccclvi. ccclxiij. ccclxxij ccclxxxix. cccxci. cccxciij. ccccvj. ccccxx. ccccxxij. ccccxl. ccccl-viij. cccclxi. cccclxii. cccclxxvi. cccclxxxiix. (omittimus reliquos quoniam historiam non teximus, hos verò tamquam exemplum ad rem illustrandam satis est attulisse.) vt appareat, intra annos ducentos, nempè à ccxc. ad ccccxc. pestilentiam vicies, & bis vrbem afflixisse, argumentum satis efficax ad docendum cæli Romani insalubritatem. quam etiam indicant diuersa morborum genera, quæ videntur adeo in vrbe frequentia, vt consentaneum sit existimare, ab huius aeris vitio produci (si quidem Hipp. communes & populareis huiusmodi morbos, atque pestem ab aere inquinamentis pleno proficisci, professus est, vt docuit lib. de flatib.) scilicet ad ea, quæ decantata sunt ex Cælio Aureliano, quæ prius ab Asclepia-*

de tradita fuere, nempe febres cum delirio, & sopore, item incubos, de quibus Silimachus, & semitertianas, de quibus Galenus Com. 2. in primum epidem. & lib. de morbor. temporib. c. 8. ad hæc, inquam, podagra frequentissima est, coxendixq; & omne artuum doloris genus: frequens item est calculus, tum renum, tum vesicæ, item sanguinis sputum, tabes (qui duo affectus sæpe sola aeris mutatione sublati sunt) et furor. Alexander Petronius autem, medicus Romæ celeberrimi nominis, lib. 4. de victu Roman. tria morborum genera, tamquam Romæ vernacula, notauit, & multis exposuit, Capiplenium (hoc enim aptè finxit vocabulum,) expletionem, languorem, siue celerem virium defectionem, quos affectus professus est ab aere proficisci crasso, denso, tepido, frequenti flatu, & vehementi, plenioreque victu, quo qui Romam incolunt, necessario vtuntur, ob vim debilem alimentorum, cum alioqui hæc copia eruditatem, & languorem, qui modo dictus est, producat. Alimentorum autem imbecillitatem docet hoc primum, quod ægri coguntur vberius hic, quam multis aliis locis nutriri, quodque Hispani, copioso Romæ cibo, propter imbecillitatem, adsueti, vbi in Hispaniam rediere, adducti consuetudine, parem illic ciborum copiam assumentes; qui longe magis, quam nostrates nutriunt; cum eos superare non possint, in graues cito morbos incidunt, & pleriq; moriuntur, quod eò maxime intelligitur sic euenire, quoniam paucis post annis eadem à Summis Pontificibus Sacerdotia, prioribus defunctis possessoribus, impetrantur. Alimenta vero imbecilliora, quam alibi, Romæ esse, ideo

 profi-

profitentur, quoniam cum sit aer humidus, vel ea hic nascantur, vel aliunde huc importentur, ipsa quoque humescunt, macerantur, mollia, fluidaq; efficiuntur. Certè proditum est ab Hippocr. *lib. 2. de dieta; alimenta locis riguis nata leuius alere. Sed & cultorum corporibus idem accidere, videtur necessarium. Romanum vero humidum, crassum, densumq; aerem esse, facile quisq; sibi persuaserit, qui situm vrbis respiciat: & obseruet, eam editis collibus ita circundatam Vaticano, Ianiculo, Pincio, Capitolino, vt in quadam veluti conualle locata sit, & amphitheatri speciem veluti exhibeat: quamobrem par est, humorem multum, vapores, inquam, crassos, densosq; multos in hac planitie concludi. Nec propterea salubrior est montium habitatio, cum vinitores, & sacrarum ædium, quæ in montibus sunt multæ, ministri, &, qui illic habitant, cæteri crebro, & grauiter ægrotare consueuerint, quapropter nunc etiam grauis aer videtur, in quacunq; vrbis parte verseris. Accedit agri Vaticani, ob insalubritatem infamis, habitatio frequens, & vndique, ob ædes Pontificias, ad eum locum concursus, quod noxium omnino videri debet. Est præterea obseruata magna huius aeris varietas, & inconstantia, & crebra in contraria mutatio, quam facile ferre natura hominis nescit, Galeno auctore lib. art. med. c. 86. &* Hipp. *lib. acutor. secundo: Idemque lib. de aere, aq. & loc. visus est illas regiones damnare, in quibus tempora magnopere, ac creberrimè mutantur. Sed Tiberis quoque insalubritatem huius aeris indicat, vt in parte efficit, nam saltem eam, quam alluit partem vapo-*

ribus inficit, quos esse, perinde ac stagnorum, insalubres, non Celsus tantum lib. 1. c. 2. & Hipp. lib. de diæta tertio significauit, sed ipse Homerus quoque tradidit, si Plinio credimus, lib. 18. c. 6. Hi namq; fluminum auras, æque ac stagnorum, damnarunt, & Strabo lib. 5. Geograph. testatus est, Pæstum Oppidum in extrema Italia fuisse fluuij propinquitate insalubre. Accedit his vulgata de huius aeris insalubritate inter Principes viros fama, qui æstate, & autumno consueuerunt Roma, tanquam insalubri, vel se se recipere in oppida, & villas, vel alias adire vrbes, quarum constet Cælum esse clementius, & salubrius. Testimonium quoq; dat huius aeris insalubritati senum, qui Romæ sunt, numerus per quam exiguus: nam crebræ, grauesque ægritudines, à quibus iuniores interimuntur, insalubritatem aeris demonstrare videntur. Neq; non venientium ad vrbem multorum interitus, qui hoc solo nomine interire existimantur, quod Cæli Romani grauitatem ferre non possint. Postremo & illud eiusdem rei argumentum videri potest, quod Plato dicebat, vbi leges multæ, ibi & crimina multa, & vbi medici multi, ibi & morbos esse multos. Romæ sunt medici magno numero, ergo magnus morborum numerus, quorum causa potior aeris insalubritas videatur.

Nescio an aliquid reliqui sit, quo Romanum hoc Cælum in suspicionem insalubritatis venire possit. Iam locus exigit, vt quæ videntur posse aliud docere, exponantur, atq; in primis describendus est vrbis situs, tum nouus, tum antiquus, quod videri potest totius ædificij fundamẽtum, deinde Ciuium species, & valetudo expendenda; ex his enim

non

nõ ex aliјs, de aeris huius salubritate, et insalubritate licet cognoscere, et iudicare. Erat igitur in montibus olim septẽ celeberrimi nominis vrbs locata (septẽq; vna sibi muro circun dabit arces) qui sunt montes inter se fere pares altitudine, atq; ita dispositi, vt si Capitolinũ, rupẽq; Tarpeiã ascendas, conuersus ad meridiẽ Auentinũ aspicias: quẽ inter et Capitolinũ est, sed a meridie versus ortum hibernum declinans, Palatinus, quem vltra Cælius iacet. Ad ortum vero æquinoctialem conuersus Exquilinum cernas, & ad æstiuum; Viminalem videas a sinistris quem sequitur Quirinalis magis vergens ad Septentrionem. Ex eodem vero Capitolino retro conuersus ad Septentrionem, & Occasum videbis latè patentem planitiem, quam prisci Campum Martium appellarunt, quæ Tiberi alluitur ad Occasum, & Colle hortulorum clauditur ad Ortum, & Vrbis mœniјs ad septentrionem: Hacque pars septimam, & nonam regionem (vt olim erat vrbs in xiiij regiones distributa) continebat. Vltra Tiberim ad Occasum noua vrbs olim, & primum dicta Leoniana, nunc vulgo Borgo appellata, in agro Vaticano posita est. inter Occasum verò, & Meridiem vltra Tiberim similiter regio posita est quartadecima Transtiberina, planitiem occupans interiacentem Tiberim inter & Ianiculum. Hicq. tum veteris, tum noua vrbis est situs. Veterem voco, quæ fuit in montibus, nouam, quæ in Campum Martium translata, & in agrum Vaticanum, & nunc frequentior habitatur. Veteris autem sola colitur regio Transtiberina, & planities inter Capitolium, ac Tiberim iacens,

&

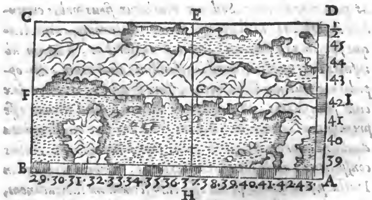
& altera inter Capitolium, & Collem Quirinalem, ac Viminalem: nam reliqua regio in montibus deserta, & sacris exceptis ædibus, omnis est vineis dicata. Vetus autem habitatio fuit olim ædium amplitudine, & magnificentia potius, quam dispositione earumdem, ac viarum, semitarumq; spatijs, ac bonitate spectabilis, quod nos ipse docet M. Tullius in illa de lege agraria contra Rullum, *dum Campanorum superbiam luderet, inquiens,* R*omam in montibus positam, & conuallibus, cænaculis sublatam, atque suspensam, non optimis viis, angustissimis semitis, præ sua Capua, planissimo in loco explicata, præ illis semitis, irridebunt, atque contemnent. hæc ille, quibus docemur, non adeò potuisse laudari vrbis dispositionem. Ædium vero laxitatem, & magnificentiam, quæ supersunt ruinæ indicant, & Plinius lib. 36. cap. 15. egregiè descripsit, inquiens, M. Lepido. Q. Catulo Coss. vt constat inter diligentissimos auctores, domus pulchrior non fuit Romæ, quam Lepidi ipsius. At* H*ercule intra annos triginta quinque eadem centesimum locum non obtinuit. Computet in hac æstimatione, qui volet, marmorum molem, opera pictorum, impendia regalia, & cum pulcherrima, laudatissimaque certanteis centum domos, posteaque eas ab innumerabilibus alijs in hunc diem victas. his ædium* P*linius magnificentiam descripsit, cum qua tamen viarum, & semitarum non erat species comparanda, quod præter dicta à M. Tullio, eo quoque intelligitur, quod de Nerone proditum est à Suetonio, quasi offensum deformitate veterum ædificiorum (scilicet ita Neroni videbatur, cuius luxuriam*

vnus

ruinus orbis terrarum non explebat) & angustiis, flexurisq; vicorum incendit vrbem, &c. Quæ verò nunc habitatur, ipsa quoque laxitate ædificiorum, & magnificentia, sed ædificandi ratione, viarum amplitudine, rectitudineq; & reliqua dispositione (quod antiquæ vrbi defuit) spectanda est, & (quod ad rem nostram pertinet) sanitati conseruandę conducit, uel magis, quam vetus habitatio, ut posterius dicetur. Sed non videbitur situs vrbis cumulate descriptus, nisi cum ipsa vniuersitate comparetur. Itaque sumemus è sideralis scientiæ auctoribus, Romam ab insulis Fortunatis (quod longitudinis ciuitatum, & oppidorum initium statuunt) distare gradibus triginta sex cum semisse fere: ab Aequatore autem (quod dicunt esse principium latitudinis) distare gradibus ferè quadraginta duobus, quot etiam ex ea polus supra horizontem elatus conspicitur. ex his vero comperimus, vrbem Romam in Italiæ parte media sitam esse tam secundum latitudinem, quam longitudinem; sed quoniam de de latitudine videri potest difficultas; cum Roma tam propinqua sit mediterraneo vocato mari, tam verò ab Adriatico remota, inter quæ duo maria pars Italiæ maior excurrit; scire licet, in Orbis terrarum descriptione, vt locus, & flumina, sic quoque maria comprehendi, itaq; si Italiam sumas totam, & maris partes vtcumque ad eam pertinentes, ea locum in latitudine exacte ferè medium obtinuit, quod hunc in modum demonstrari potest. Constituatur figura qtadrangularis; cuius latus vnum ducatur per extremum Italiæ promontorium ad meridiem Leucopetram (hodie vocatur,

Capo

Capo dell'armi) & excurrat vlterius versus solis ortum, quantum vltra Leucopetram porrigitur Iapygium promontorium (hodie vocatur capo di S. Maria) & ex altera parte ducatur idē latus ad alterum Italiæ extremum, qua scilicet amnis Varus Italiam ipsam à Prouincia Narbonensi seiungit; sitq; linea. AB cuius longitudo sit partium quindecim

cuiusmodi trecentum sexaginta partiū est totius terræ ambitus, scilicet à gradu vigesimo nono, ad quadragesimum tertium, vt numerantur ducto ab Insulis fortunatis initio, vt ante dixi, huicq. parallela ducatur altera linea per extremos Italiæ fines ad septentrionem (nam prior spectat ad meridiem) puta per Tridentum: sitque eiusdem figuræ latus, CD, Deinde iunganuur hæc latera duabus item parallelis lineis, quæ sint in eadem figura duo latera BC, AD, quæ singula sint partium similium septem, & semissis, scilicet à gradu trigesimo nono, vt à Ptolomeo proditum

est,

est, vsque ad gradum quadragesimum quintum, cum semisse s cum vero dicta sit Roma posita sub gradu longitudinis trigesimo sexto, & semisse, & latitudinis quadragesimo secundo: diuisis lateribus, AB, & CD, in parteis quindecim, ducatur à puncto E (qui est gradus longitudinis trigesimus sextus cum semisse) parallela E, H, lateribus AD, CD, secabunt se mutuò hæ duæ lineæ postremo ducta nempe E, H, & F, I, in puncto G: quo loco Vrbs posita est, & est propositæ figuræ locus in latitudine exactè medius: nam si à puncto F, lineam ducas F, G, bifariam diuiseris lineam E, G, H. Secundum longitudinem autem Crassiore quadam ratione locus medius dicetur in puncto G, quoniam satis magno interuallo distat ab extremis F, I. Est autem Roma quinti Climatis locus medius, cuius tum dies, tum nox longissima horarum est quindecim. Non dicam esse ex Astrologorum opinione subiectam illi parti, quam in circulo vocato zodiaco, Leonem appellant, quoniam hærere sensibus malumus, quam opinionibus. Constat autem duo esse climata omnium temperatissima, Gal. ad 3. aph. 16. laudauit, quod per Cnidum, & est idem, quod per Rhodon ferri dicitur, & vocatur quartum, & lib. 2. de temperam. c. 6. laudauit suam regionem (quæ in confinio est quarti, & quinti climatis) temperatam esse professus. At Auerroes lib. 2. coll. c. vlt. quintum clima temperatissimum esse docebat. Ergo, si vniuersitatem spectemus, Roma posita est in temperatissimo climate quinto, & in huius quoque parte media: atque si solam Italiam spectes, posita quoque est (vt ostendi) in media eius partes

atque adeo cordis instar loco positam nobilissimo profiteri valemus, quamobrem (quicquid Straboni visum sit, qui lib. 5. scripsit, necessitate potius, quam consilio Romam hoc loco positam) vel sapienti conditorum consilio, vel certè diuina prouidentia effectum est, vt hic locus ad habitandum eligeretur totius Italiæ imperio obtinendo, atque regendo aptissimus, vt è corde virtus animæ corpus gubernat vniuersum. Huic profectò vrbi, nec soli feracitas, nec maris (quod quindecim tantum millibus passuum distat) nec fluuij opportunitas deest; qui conditores inuitauit, vt Palatinum, & Capitolinum, angusto à Tiberi distantes tramite, primum habitarent; est autem tum maris, tum fluuij eiusmodi opportunitas, vt ex omnibus vniuersi Orbis terrarum regionibus commodissimè, & vtilissimè annona huc importetur. Vitruuius hanc probauit sententiam lib. 6. c. 1. inquiens; Placuit, vt inter spatia totius orbis terrarum, regionumq; medio mundi, Populus Romanus possideret fines; namq; temperatissimæ, ad vtramq; partem, & corporum membris, animorumq; vigoribus pro fortitudine sunt in in Italia gentes, quemadmodum enim Iouis stella inter Martis feruentissimam, & Saturni frigidissimam media currens temperatur; eadem ratione Italia inter Septentrionalem, meridianumque ab vtraque parte mixtionibus temperatas, & inuictas habet laudes; itaque consilijs refringit Barbarorum vires, forti manu meridianorum cogitationes; Ita Diuina mens ciuitatem populi Romani egregia, temperataq; regione collocauit, vti orbis terrarum imperio potiretur. hæc ille.

Dictis

Dictis verò consentaneum est statuere, si vniversitatem spectemus, vrbem loco positam saluberrimo, quoniam in media mundi regione temperatissima; ac si cui hoc arridet, addatur, Vere quoque medio nempè vndecimo Calendas Maias, ædificari captam; vt huius loci temperies omni ex parte dignoscatur. Vtrum vero tunc Sol taurum Luna libram, Iuppiter pisces, Saturnus, Mars, Venus, Mercurius scorpionem perambularent, vt veteres rerum Romanarum scriptores, auctore Tarutio mathematico, prodiderunt, hoc ijs curæ sit quærere, quibus Chaldæorum arrident commenta. Illud sideralis scientiæ studiosi statuerint, Venus, & Mercurius potuerint ne scorpionem perambulare, Sole taurum subeunte. Sed proditum est quoque a M. Tullio lib. secundo de diuinatione, ex eiusdem Tarutij auctoritate, tunc fuiße Solis, & Lunæ congressum: & eum quidem eclypticum fuisse, a Plutarcho in Romulo scriptum est. quem locum male accepit Lapus Florentinus, cum ait, Lunam defecisse: Atqui in Nouilunijs Sol, in Plenilunijs autem deficit Luna. quod, qui vix de limine salutarit Astronomiam, ignorare non potest. Sed non præteribo, quæ loco eodem Plutarchus scripsit, hæc quidem fortasse, & huiusmodi, quia peregrina sunt, & magnifica, allicient illos magis, quam quia fabulosa, perturbabunt, qui in ea inciderint. sed hæc hactenus. Cum verò Hippocrates, & Aristoteles Annum salubrem dicat illum, cuius Vere, Æstate, & Autumno tempestiuè pluerit, & Hiems neque nimis rigeat propter gelu, neque immodicè caleat: summatimq. ambo velint, Annum salubrem esse,

qui sit tum calore, tum frigore tẽperato, et humore pariter, ac siccitate temperata: etenim pluuiæ modo dictæ, tempestiuæ ardorem æstiuum temperant, & moderantur, & siccitatis vitium emendant. Simili ergo ratione, cur non eam salubrem dicamus regionem, in qua vis nulla caloris, aut frigoris, humoris, aut siccitatis cultores exerceat? Sanè Romæ frigus non adeo pollet, vt pellium vsum vulgò necessarium efficiat, vt in regione Transpadana, nè de Germania dicam, & similibus locis: Neque calor æstiuus tantus est, vt a priuatis, publicisq; muneribus homines arceat, et in vmbra toto die cogat requiescere. Quodsi Æstate in meridie, ac tribus ferè horis ante, & post meridiem ardor percipitur, matutino tamen, & vespertino tanta est plerumque temperies, vt ardorem meridianum faciat tolerabiliorem, & noctes plerumque frigidæ, quinimo frigidiores, quam in locis Transpadanis (quod aliquis fortasse mirabitur) diurni molestias ardoris mitigant; crebrique sunt æstate tum aquilonij flatus, etesias Græci vocabant, tum occidui. Rarà æstas sine pluuijs; quæ non semper noxiæ sunt, vt vulgus putat, nam cum vere pluit, æstate imbres salutares veniunt, nec (vt dicunt) æstum ingeminant, immo temperant, quod si copiosi fiant imbres per æstatem, ne quis existimet, hoc esse Romæ peculiare, quasi humidius Cælum pluuias sæpe afferat, immò è contrario sæpe Cælum perturbatur, pluuias minatur, cum tamen nubibus alio conuersis extra vrbem tantum pluat locis propinquis; indè autem æstus temperies ad vrbem perueniat. alias humidior æstas aliquando, cuiusmodi fuit anni proximi æstas

incipiens,

incipiens, & desinens (nam media sicca fuit) non ob loci naturam, sed ab anni constitutionem: quemadmodum nonnumquam summa est Romæ siccitas, imbres rarissimi, cuiusmodi hac æstate, anno scilicet hac ferente, quæ cunctis communia sunt tam salubribus, quam insalubribus regionibus, in quibus tamen imbres fieri solent. Cum ergo multa huic aeri eueniant, quæ locis penè omnibus salubribus euenire solent, propterea ægritudines nec frequentius, nec perniciosius in vrbe, quam alibi grassantur. quod nobis ipsi non fingimus, sed quia ita res habet, & quod est, narramus, & scribimus, & cum ijs loquimur, qui ipsi viderunt, & obseruare potuerunt. Annus seculi præsentis sexagesimus octauus fuit perniciosus, popularibus febribus multis continuis cum maculis rubris, quas peticulas dicimus, quamobrem defuncti sunt magno numero, præsertim in Burgo vocato, & in ea planitie, quæ posita est inter Collem hortulorum, & Tiberim: Annus verò sequens nihil habuit incommodi, nisi æstate variolæ, & morbilli grassantes multos interfecissent pueros, quod tamen non in vrbe tantum, sed extra quoque in oppidis multis euenit. Anno deinde septuagesimo hieme, & veris initio vis magna orta est pleuritidis, peripneumoniæ, & anginæ, quæ multa hominum millia vtriusque sexus, & omnis ætatis interfecit, cum interim aquilonij flatus vis maxima, & assiduè, & longo tempore irruisset, quamquam superiore anno per æstatem satis siccam in oppido Farnesij; vbi fortè fortuna versabar medicinæ gratia exercendæ, cum vix ex adolescentibus excessissem, similis fuit, vel deterior

terior morborum constitutio, quando præter dictas ægritudines, quæ nec sexui, nec ætati parcebant, multa fęminæ orto in mammis anthrace intra dies quatuor peribant; cuiusmodi morborum constitutionem Romæ hactenus non vidi. Non orti sunt autem ij morbi Romæ ob peculiarem huius aeris naturam, sed ob illius anni propriam constitutionem. Fuit etiam insalubre anni septuagesimi primi ver. morbi varij, etiam acuti, & perniciosi, sed non adeo vt priore anno populares; cui non dissimilis fuit annus septuagesimus secundus. sequentes salubriores; sed septuagesimus quintus insaluberrimus, æstate præsertim, ob dysenterias, & acutas febres sopore accedente perniciosas. Anno septuagesimo sexto maior salubritas, & septuagesimo septimo longè maxima, neque non & septuagesimo octauo: Quibus annis non multo insalubrior fuit septuagesimus nonus. Sed nihil interim Romani aeris peculiare. Annus octogesimus alias saluberrimus, & post frigidissimā Cæli constitutionem, vniuersalem tamen, Iulio mense desinente, apparuit vulgarissimus morbus, quem ridiculo nomine, Castronum Romæ dixerunt. Anno octogesimo primo per æstatem ægrotarunt multi, vt alias per id temporis fieri solet, tertianis, quartanis, continuis cum exanthematibus, dysenterijs: in Burgo autem longè plurimi ægrotarunt, & perierunt; salubrior fuit annus octogesimus secundus ægroti pauci, & sanabantur plerique, & facili negotio; Huic non dissimilis octogesimus tertius. Octogesimus autem quartus vtcumque insalubrior, æstate accedentes ad vrbem grauius, & diutius laborabant, fluores ventris, dysenteriæ,

ter-

tertianæ, Ephemeræ, non multi moriebantur, aliàs ægri pauci. Octogesimus quintus, vere præsertim, pueris noxius ob variolas, ventris fluxus, et dysenterias, cæterum nihil insuetum, nihil proprium. Octogesimus sextus & incolis, & ad vrbem venientibus noxius, morbi varij, & acuti, & longi, et pueri laborarũt variolis, et morbillis; mortui multi, sed, quæ in vrbe acciderunt, nuntiatum est, vbique ferè similia euenisse. Fuit insalubris quoque annus octogesimus septimus, sed mitius actum est cum ægrotis. Morbi eiusdem ferè generis, & Vere grauius laborarunt. Anno octogesimo octauo ægrotarunt plures, & perierunt vere, quam æstate; non tamen fuit annus insaluberrimus; salubrior hoc fuisset octogesimus nonus; nisi Autumnus perniciẽ multis attulisset è plebe præsertim. Insalubrior annus nonagesimus, per æstatem enim acutis febribus multi moriebantur, & ij maximè, qui Collem Quirinalem incolebant, & Vaticanum. nullo delectu sexus, vel ætatis, aut ordinis, sed & plebs, & patritij æqua sorte ægrotarunt, quemadmodum & vere, & æstatis initio anni nonagesimi primis cum ex acutis febribus caput potissimum opprimentibus, & alui fluore accedente, multi perierint. His comparatus annus nonagesimus secundus salubris dici potuit, non tamen defuerunt vere aliquæ febres acutæ, & interficientes, sed raræ, Autumnus grauis fuit accedentibus ad vrbem, non sine quorumdam interitu. Anno nonagesimo tertio Æstas insalubris morbo prius populari accedente, ridiculo nomine, vt anno octogesimo, quamuis hic mitior esset, deinde & obortis tertianis præsertim, quas duplices vocant, quar-

tanis

tanis, dysenterijs, fluoribus ventris, & acutis febribus, quæ aliquos interficere. Biennio sequenti nihil rarum, aut insuetum; Anno nonagesimo sexto insalubrior æstas, acutis febribus, & interimentibus, non tamen crebris. Anno nonagesimo septimo non defuere ægritudines pro anni temporum ratione; sed Autumnus grauior vulgari morbo ex distillatione illi simili, qui anno quoque nonagesimo tertio inuaserat, & ferebatur etiam grassatus Neapoli, Venetijs, Mediolani, & in tota Transpadana regione, sed sine periculo: non defecere acutæ febres, & lætales, sed & raræ ortæ sunt, & paucos occiderunt. De prioris vero anni, ac præsentis salubritate, vt de re omnibus nota, non est agendum pluribus. Nunc in Burgo, & inter collem hortulorum, & Tiberim ęgri multi: vt anno sexagesimo octauo, et alijs, quorũ modo mẽtionẽ fecimus, alias salubritas maior in vrbe quam vmquã, totis triginta annis exstiterit. Ex hac autem narratione intelligere est vulgares, perniciosasq; ęgritudines vrbis proprias non esse, nec crebriores in ea, quam in reliquis Italiæ magnis vrbibus fieri, immo, si opulentiã ciuitatis considerauerimus, quietis nesciam aulicorum, laboriosam plebis, et otiosam multorum nobilium vitã (sunt enim hę magnę morborum caũssę) reperiemus ægros in hac vrbe, quam in alijs multis magnis vrbibus, pauciores. Sed rursus ex dictis intelligimus, vrbem Romam nullo proprio ęgritudinis genere laborare, & alias grauius in ea homines ægrotare, alias leuius, non proprio aeris, & regionis vitio, sed pro anni varia intemperie, & constitutione: ubi enim grauis aer est, iidem numquam desunt morbi, statisq;

tempo-

temporibus fiunt: idcirco æstate fugiunt loca maritima parum ab urbe distantia, hyeme non timent, ac vere. sed in urbe nec iidem semper, nec eodem tempore nascuntur: verum, alias grauis æstas est, reliqua anni tempora salubria, alias Autumnus solus morbos facit, alias tantum ver: & accedentibus ad vrbem non æque semper grauis æstas, vel Autumnus. Sed ostendat aliquis grauis aeris proprias ægritudines; Non sunt hic tumidi ventres, lienosi, inflatis cruribus, flauo, viridiuè colore exangues, cuiusmodi in multis sunt locis maritimis, quæ nemo ignorat. Est à Strabone proditum lib. decimoquarto in Caria Cauniorum Ciuitatem æstate, & Autumno insalubritate aeris (quod erat apud omnes vulgatissimum) laborare solitam propter ardores, & fructuum vbertatem διά τε καύματα, καὶ τὴν ἀφθονίαν τῶν ὡραίων*: quamobrem Stratonici citharistæ vulgatum est dicterium, cuiusmodi foliorum exortus, eiusmodi, & virorum, græcus est versiculus* οἵηπερ φύλλων γενεὴ, τοιὴ δὲ, καὶ ἀνδρῶν*, dubia sententia, compararet nè multitudinem, an colorem frondium, & virorum, cum tamen colorem intelligi vellet; ægrè autem ferentes Caunij, eorum vrbem ita proscindi carmine, & tamquam insalubrem contemni, de Stratonico questi sunt, qui, grauiore dicto eamdem insalubritatem ænigmate notans, dixit, se numquam ausurum vrbem insalubrem vocare, in qua mortui deambulent: quod de Grossetto vrbe in agro Senensi dixisse memini virum bonum, amicum meum, cum responderet Claudio Burghesio Senensi loci eiusdem Episcopo, & amico item meo, qui eum interrogauerat, quid sibi de ea vrbe videretur; benè*

habet, inquit, Reuerendiss. Domine, quoniam video per istam vrbem deambulantes defunctos. Sed hæc ab vrbe Roma longissimè absunt, cum in ea numero quidem frondibus, sed non colore comparari homines possint, & viuentes ambulent, non defuncti, degantq; bono habitu præditi, beneq; colorati, & speciosi tum viri, tum mulieres, senes, & iuuenes, formaq; & decora, & venusta; quamobrem diceret aliquis non iniurias, vrbem non tam Marti, quam veneri gratam fuisse, & idcirco fortasse Poetas cecinisse, primos auctores Æneam, & Ascanium filium summopere veneri commendatos. propterea mirum non est, veteres auctores de vrbe Roma ita locutos, atque si de huius aeris salubritate suspicio nulla vmquam fuisset: Strabo lib. 5. Geograp. Latium, in quo Roma, vocat felix, feraxque, paucis tantum locis exceptis maritimis, & palustribus, & ideo insalubribus, cuiusmodi circum Ardeam, & qui locus est medius inter Antium (hodie Nettuno vocatur) & Lauinium, & vsque ad loca quædam circa Setiam, Circæum, & Tarracinam. Hoc Strabo dixit, non taciturus; si qua de Romani aeris grauitate, & insalubritate suspicio extitisset; nam salubritatis locorum notandæ studiosus, hoc, agens de vrbe Roma, non omisisset. Non omisit, cum de Caunijs ageret, vt ante dixi; cumq; de Rauenna scriberet in quinto libro, significauit, aerem in ea grauem esse, quoniam regio palustris, sed emendari, maris æstu, & fluuijs, quicquid cænosi erat in vrbe, diluentibus: & addidit, esse dignum admiratione, quod in palustri loco aer esset innocuus, quemadmodum Alexandriæ, quæ in Aegypto est, eue-

nit,

nit. idemq; dixit, agrum Tuſculanum, qua ad mare vergit, eſſe minus ſalubrem: dixit quoque vrbem Sybaritarum inſalubrem ob fluminis propinquitatem in paludes refuſi. Nec omittenda, quæ lib. decimoſeptimo dixit de Alexandria, quæ in Aegypto. Bonitas aeris notatu digna eſt, quam facit Nili incrementum tempeſtiuum, à quo vndiq; perfunditur: etenim aliæ vrbes iuxta paludes conſtructæ per æſtiuos ardores aerem habent grauem, & ſuffocantem, namque in paludum labris lutoſæ ſunt ob vaporationem à ſolibus excitatam: cęnoſo ergo elato ſurſum humore tanto, inſalubris aer ducitur, & morbos prouocat peſtilenteis. Sed Alexandriæ æſtate ineunte, cum Nilus impletur, impletur & palus, & cęnoſum nihil remanet, quod vaporationem prauam efficiat; ſed & tunc ſpirant Eteſiæ ex locis borealibus, tantoq; pelago, quapropter optime per æſtatem degunt Alexandrini. Ergo cum hæc tam diſerte de Alexandria ſcripſerit, de vrbe Roma non ſiluiſſet, ſi quid aeris ratione notata dignum extitiſſet. immo dicendum eſt: Cum idem auctor lib. 6. dicat bonam, vel malam temperiem dignoſci ex frigore, & calore, & his, quæ inter hæc media ſunt, & idcirco Italiam commendet, quoniam inter ſummè cõtraria media eſt; ἐν μέσῳ τῶν ὑπερβολῶν ἀμφοτέρων κειμένη. Cum hæc, inquam, Strabo ſcripſerit, dicendum eſt, Romam in Italiæ medio locatam, & à ſummè contrarijs, & paludibus longè ſemotam, grauis aeris crimine condemnari non deberet quod demonſtrandum ſumpſerimus. & eo quoque confirmari poteſt, quod Plinius notauit lib. ſeptimo, cap. 40. vnum fuiſſe quinquennium, quo ſenator nullus Romę moreretur;

vereturs ab Anno vrbis DLXXIX. Flacco, & Albino Censoribus: eßet enim hoc incredibile in vrbe loco posita insalubri. Iam tandem sunt rationes examinandę, quibus contraria sententia declarabatur, & confirmabatur.

Prior ergo, ac fortaße potior, ratio erat ex Galeno dicente, Romam ob loci humidiorem naturam, esse obnoxiam destillationibus. quę duobus præcipuè obseruationibus diluitur; Ac scire licet primò, si multos in vrbe destillationibus obnoxios comperimus (quod verum est) non protinus hoc aeri tribuendum, namque multis hoc euenit vitio parentum, & seminis, multis ob victus negligentiam, & varios errores, in quibus versantur: vbi satietas; quę Romę frequentissima est; vt est vrbs opulenta, in qua lautè viuitur; ibi pituita producitur multa, & destillationes fiunt, itaque multi vna victus moderatione restituuntur, & à destillationibus liberantur: distinguendum igitur aeris ne vitio ægrotet aliquis, an insito à parentibus, an proprio errore. Deinde licet animaduertere, quam nunc vrbem incolimus, longè esse aliam ab illa, in qua Galenus versatus est, cuius seculo, vt antea ab eius origine, & conditu, & multis post etiam seculis, montes, & quæ inter montes sunt, conualles colebantur, nos verò montibus relictis, in planitie habitamus: oportet igitur esse memores, olim vrbem cęnaculis elatam fuisse, vt ex M. Tullio ante dixi, & male dispositam, atque insuper domos, quæ erant in conuallibus, necessariò ob loci cauitatem, & profunditatem fuisse insalubres, nam conualles profundiores fuere, quoniam colles eminentiores, cum nec dum valles repletę, &

in

in montibus ędes essent altissimę, quas Romana potentia Cęlo aequauit (inquit Poeta) conuallium vero profunditatem eruta aedium vestigia, & ipsae ruinae, ac viarum strata effossa clarè demonstrant, docentq; conualles ipsas, amplissimis dirutis aedificijs, partim barbara manu, partim vetustate inuidiosa demoliente, repletas esse, & montes idcirco iã humiliores esse, quam olim fuerint, quod et docent aedium porticus vetustarum adhuc integrae, iam subterraneae pro cellis viuarijs vsurpatae: eoq; intelligitur, quantum differt in eadem domo cubicula inferiora habitare, vel superiora; cum salubrius confessione omnium superiora habitentur; tantum differre, ob elatum nimis solum, inter praesentem, & priscorum habitationem; atque adeo nostram (quoniam quasi succrescit, & attollitur planities) quam veterem, esse salubriorem. adde probam viarum dispositionem, & aedium ipsarum structuram: cum enim ea ab Architectis habeatur ratio, vt vndique perflatus existant, nihil ad salubritatem aptius cogitari potest. Timuere olim aeris vitium; itaque fenestras domorum paruas, angustas, & raras, & in summis cubiculis struebant, vnde vix luminis aliquid cubicula illustrabat, quamobrem multis locis in ipso meridie, lucerna opus fuisse, omnino existimo: interim, qui domi erat inclusus aer perflatu carens, immotusq; manens, stagnantis instar aquae, putridum aliquid concipiebat, quapropter homines grauiter aegrotabant, & facile contagiosis morbis capiebantur. iam contra res habet, nam fenestrarum multitudo, & amplitudo, quibus etiam interae cubiculorum

ianuae

ianuæ è regione respondent, quantum ad ornatum, & venustatem, tantum etiam conducit ad salubritatem, hocqꝫ confirmatur euentu narrato à Varrone lib. 1. de re rust. cap. quarto, qui Varro Corcyræ ægrum seruauit exercitũ, immisso fenestris nouis Aquilone, & obstructis pestilentibus, ianuaqꝫ permutata; quoniam ergo amplissima fuere Galeni tempestate ędificia in montibus, necessario quoque in conuallibus structæ ædes magna diei parte sole carebant, eoque, vt conuallium mos est, vapores nec à sole absumi, nec ab incolis vitari poterant; iure itaque locus humidus dictus, & destillationum genitor; sed alia est præsentis vrbis status ratio, quod etiam firmius declarabitur in his, quæ inferius dicentur; Ita tamen negamus, esse ob nimium humorum damnandum Romanum Cælum, vt non propterea siccum esse profiteamur. atque si quid est ex huius contrarietatis parte altera vitij, ex humore potius esse affirmauerim; sed non est tantus, neque huiusmodi humor, qui proprios, siue vernaculos producat morbos; neque illud temere admittendum, esse densum, & caliginosum, neque etiam leuiter affirmandum, esse calidum, & australem, & inæqualem, & ideo morbidum, & pestilentem. sed de morbis vernaculis dicetur posterius. fieri caligines Romæ, non est negandum, sed fieri crebriores, & densiores, quam locis multis, de quorum salubritate non dubitatur, hoc affirmandum non est: natus in Transpadana regione, noui illic per hiemem crebriorem, densioremqꝫ caliginem fieri, & audiui prudentes & doctos viros affirmanteis Neapoli longè densiorem à se visam,

quam

quam Romæ, caliginem, immo hanc Vere, & Æstate ferè sæpius licet, quam hyeme Romæ cernere, & cum ita crebro fit nihil graue timendum esse, ex obseruationibus Alexandri Petronij accipere licet, cuius ea sunt lib. 1. de victu Romanorum cap. quinto, Verumtamen per id tempus, aut etiam paullò prius, hoc est mense Iulio, vel Augusto, si forte flatu mitius spirante caligo crebra diebus aliquot suboriatur, quia calor æstuosius ob aeris tum crassitiem, tum densitatem, deindè succedit, plurimos quidem, atque hos affecto potissimum capite, febricitare, sed paucos, quia breuem à caligine, & ab æstu occasionem habuerunt, perire. Sin secus accidat, quod videlicet plerique intereant. Id his, qui purgationibus importunis fatigati, vel in veternum quendam, vel in aliquod simile capitis malum, non naturæ, sed medentium culpa, incidunt, euenire. Est igitur aer hic crassus, & densus, cum caligo vagatur, sed ea non semper, neque tam crebro fit, vt huius aeris peculiare vitium dicendum sit, atque cum fit, nihil grauis, aut perniciosi afferre solet. Aerem deinde hunc calidum, & australẽ esse, vt calor significat excellentiã, τὴν ὑπερβολὴν, hoc verò negamus, & ante ostendimus, temperatum potius, quam calidum, dicendum esse. æstate calor vehemens est, quid mirum? hieme etiam ex gelu non nunquam rigor est, ningitq; non rarissimè, & ipsi Germani hiemem Romæ, quam in Germania nonnunquam difficilius ferunt. at (dicent) hiems austro flante tepescit, rectè, sed hoc est omnibus Italiæ locis commune. esse autem per æstatem Cælum impensè calidum, & omni tempore in meridie calorem

insi-

insigniter crescere, hoc nulli regioni non euenit: alijs tamen magis, alijs verò minus, vt regio quæque ad meridiem siue æquatorem magis, vel minus accedit. Nec Romanus aer vsque adeo australis est, vt non frequenter aquilone frigescat, quamobrem aliquando ipso Iulio mense hiberna vestis, & Solis, nè dicam ignis, consuetudo grata fuit. Sed sæpè Fauonius spirat, & Zephyrus, vt altera ex parte Cæcias, & Eurus, & Euronotus, & Iapyx, & lybicus: Et idem Petronius magnam constitutionum varietatem notauit, nam aliàs Aquilonius, & siccus aer est, alias Aquilonius, & humidus, & alias Australis, & humidus, alias Australis, & siccus, alias æstatis alia, autumniq; alia constitutio est, & alia, atq; alia aliorum anni temporum, quæ cum sit tam multiplex constitutio, non facilè affirmandum est, & vitio dandum Romano aeri, quod australis sit. Sed cum iidem affirmant, inæqualem esse, negant esse simpliciter australem. Sed quæcunque inæqualitas est, ea perniciosa non est, vt posterius dicetur. Neque temerè assentiendum dicenti crebro Romæ pestilentiam grassari: nam hoc de nostro seculo dici non potest, cum iam annos plures septuaginta nulla afflixerit Romam pestilentia. quod verò de superioribus, ac primis præsertim sæculis narratum est, id cautè accipiendum est: Namque cum veteres rerum Romanarum auctores crebrò pestilentiam incidisse per vrbem narrant, vel pestilentiæ, siue pestis vocabulo abusi sunt, vel certè non aeris vitio, sed ab alia peculiari caussa ortam docebimus, dicamus autem prius de pestis vocabulo: quod propriè signi-

significat genus morbi, quod & populare sit, & contagio communicetur, & quos arripit, vel omnes, vel plerosqꝫ interficit, quapropter & Mortalitas à nonnullis dicta est; sic enim S. Cyprianus libellum scripsit de Mortalitate, hoc est de pestilentia. Alias pestis minus propriè dicitur de quocumque graui quidem, & populari morbo, sed ex quo plerique liberari solent. primum genus tam crebro Romæ contigisse, atque proditum est, hoc mihi persuaderi non potest, quoniam aliud ex auctoribus accepimus, qui, vt contagij nonnumquam meminerint, vt Liuius lib. tertio, D. 1. Coss. L. Ebutio, P. Seruilio, inquit, Ministeriaq. inuicem, ac contagio ipsa vulgabat morbos, & lib. quarto, D. eiusdem agens de consulatu A. Cornelij Cossi, & T. Quintij Pœni. 11. vulgariq. contactu in homines morbi, ita enim inquit; Sic alias nulla contactus ratio habita, vt Coss. C. Iulio II. & L. Virginio; nam, & si ait Liuius lib. eod. quarto, D. 1. magnum fuisse metum vastitatis in vrbe, & agris, tamen, omissa contactus mentione, eodem tempore Dictatorem ait creatum, & Fidenas captas: vt credi non possit, grassante morbo, qui contagione communicari posset, tantam rem perfici potuisse. Sed lib. septimo, D. tertiæ Coss. M. Marcello V. & T. Quintio Crispino, apertè satis nostram interpretationem confirmat, inquiens; Eo anno pestilentia grauis incidit per Vrbem, ægrosque, quæ tamen magis in longos morbos, quam in perniciales euasit. At pestis non perniciosa, propriè pestis non est dicta; quæ pestis propriè, perniciosa est. At pestilentiam, hoc modo sumptam, frequen-

ter euenisse, non est mirum, neque nouum, namque nostro . quoque seculo similia contigiße, nemo potest ignorare, namque ex ante dictis poßumus annum dicere pestilentem nonagesimum primum, nonagesimum, octogesimum primum, octogesimum, septuagesimum quintum, septuagesimum, sexagesimum octauum: cum his annis morbi inciderint populares, & letales, quamobrem non ex plebe tantum, sed ex patritijs, & principibus viris multi mortui sunt; Itaque pestis sæpè vocabulum translate acceptum existimo. Quod si denique persuasum aliquibus sit, veram semper pestilentiam fuisse, quæ tam crebro narrata est; non propterea statuere oportet, aerem Romanum pestilentem esse; cum satis constet ex his, quæ auctores narrant, ab alijs caussis exortam. Namque quo anno Coss. fuere A. Corn. Cossus T. Quintius Pænus grassata pestis est, quam Liuius lib. quarto Dec. 1. dixit apertè à siccitate ortam esse, quemadmodum & lib. 5. D. eiusdem L. Valerio Potito M. Manlio Coß. dixit pestilentiam ortam in agro Romano ex siccitate, & caloribus nimijs; ergo non ab aere, quem humidiorem esse statuunt. item lib. quinto D. 1. tristem, inquit, hiemem, siue ex intemperie Cæli, raptim mutatione in contrarium facta, siue alia de caussa, grauis pestilensq. omnibus animalibus æstas excepit; at si peculiare huius aeris vitio incidisset, non fuisset dubitandum, ex intemperie Cæli nè, an alia de caußa. lib. quoque octauo D. eiusdem Cl. Marcello: T. Valerio Coß. fœdus annus seu intemperie Cæli, seu humana fraude fuit. ergo non insito vitio, sed ob peculiarem illius anni intemperiem,

periem, vt ob nimiam siccitatem, vel calorem, vt alias dixit, aut ob fraudem Matronarum, quas narrat depræhensas, cuiusdam indicio ancillæ, in Senatorum perniciem venena coquere. Sed non tam est agendum testibus, quam rationibus; itaque si verè pestis tam crebro incidebat, atque hoc aeri tribuendum fuit, vel fieri idcirco debuit, quia in aere vis aliqua pestilens per se inerat, quod non est dicendum, quoniam singulis annis, ac perpetuò debuisset pestis Romæ fieri, quod factum non est, vel aliundè vis ea pestilens proficiscebatur, aut à vaporibus, quos terra exhalabat, qui ob montium sublimitatem, ædiumque amplitudinem, & altitudinem, absumi à Sole non poterant, atque ideo humana corpora inficiebant; sed & hoc perpetuum fuisset: nam status idem vrbis erat perpetuus. aut proueniebat à siccitate, vel æstu, (vt Liuius aliquando dixit) aut alia quacunque anni constitutione, quæ per singulos annos varia occurrit, & quæcunque sit, ab ea potest morbus aliquis in affecto vtcumque corpore produci, hoc autem non est huius aeris proprium, sed commune omnibus regionibus, in quibus, vt alia semper est constitutio hiemis, & alia æstatis, ita quoque alia est hoc anno, alia futura est altero anno constitutio, & alia tertio, & ita deinceps. Nec Hippocrates libro de flatibus dicebat, populares morbos a proprio loci vitio, sed promiscue ab aere nasci: cum distinguendum sit, proprium ne vitium regionis sit, quod non populares solum, sed vernaculos etiam eosdem morbos producat: an vero commune sit, a quo non vernaculi, sed qui solum populares sint; cuiusmo-

di hi ſunt, de quibus diſputatum eſt hactenus; proficiſciſcantur. Eſſe autem Romanum cælum communibus aeris affectibus, & inquinamentis obnoxium, ut negandum non eſt, ita vitio ei dari non debet. Quod ſi tandem aliquis hoc ſibi perſuadeat, fuiſſe vitium Romani proprium aeris, cum iam longe rarior poſtremis, quam prioribus ſeculis, Romæ peſtilentia oriatur (vt notum eſt) ſalubrius quoque iam Cælum eſſe Romanum, dicendum eſt, quam fuerit olim ob mutatas ſedes à montibus & concluſis conuallibus, in apertam planitiem; De cuius loci ſalubritate præter ea, quæ ante dicta ſunt, nonnulla quoque dicentur poſterius. Ergo ſumptum à peſtis olim crebro in vrbe exortu, argumentum, ad aeris Romani inſalubritatem demonſtrandam, ſatis dilutum videtur. Iam perpendamus quæ de morborum quibuſdam generibus dicebantur, quos morbos Romæ vernaculos cum veteres quidam, tum recentiores auctores teſtati ſunt: quos, oportet intelligere, hoc ipſum nè Romanum Cælum, an aliud cauſſæ genus efficiat. Sermo erat primus de compræhenſione, quã κατάληψιν Græci appellant, quam cum febre quotidiana Romæ frequenter accedere, Aſclepiades teſtatus eſt. Verum, non eo demonſtratum eſt, id morbi genus eſſe Romæ vernaculum; nam ſi dixero tertianam, quartanam, fluxum ventris, inteſtinorum difficultates, & alios non paucos Romæ frequenter euenire, nemo me arguet quaſi mendacem, ſed ſi eoſdem dixero morbos eſſe Romæ vernaculos, nemo ſententiam non damnauerit, nemo non exploſerit: viſæ ſunt aliquando frequentes in vrbe, noſtro quoque ſæculo, febres

quoti-

quotidie accedentes cum sopore lethargo simili, immo dum hæc à me scribuntur, aliquæ videntur, cuiusmodi ab Asclepiade descriptæ sunt, sed nec omni tempore, nec sigulis annis apparent, vti morbi vernaculi solent, quos Græci ἐγχωρίους, & ἐπιχωρίους *vocāt, &* ἐνδήμους; *qui ab his longè differunt, qui vulgares dicuntur,* ἐπίδημοι, vel ἐπιδήμιοι; *itaque febrem illam Asclepiades vulgarem quidem, sed non vernaculam fuisse indicauit. Nec alia ratio est Incubi appellati, & semitertianæ; etenim morbi quoduis genus vulgare potest non esse vernaculum, idemque dicemus de podagra, & cæteris artuum doloribus, de sputo sanguinis, & reliquis ante memoratis: Sed & sanguinis sputum, & tabes peculiare aeris Romani vitium minime docent, licet sola nonnunquam aeris mutatione sublati dicantur: nam hoc morbi genus, vbique nasci solet, & longum est; in eoq. cæli mutatio cuiuscunq; ab Hippocrate laudata est. accedit quamuis vel omnes, vel aliqui vernaculi iure dicantur, posse tamen eos ab aliјs caussis, non ab aere proficisci. Quis enim nescit Venere, & Baccho vires eneruari, pedes tentari? Sed praui nonnunquam cibi, potus genus aliquod vulgareis alias producit ægritudines, quod à multis proditum, nemini ignotū potest esse, ipseq. Petronius caussas exponens morborū, quos esse Romæ vernaculos professus est, non existimauit factum satis, aerem dixisse, sed adiecit ventorum impetum, copiam alimentorum, Solem, qui Romæ, ac præsertim æstate, & in meridie semper validus est, atque Vinum; Cum autem reliquæ caussæ euidentiores sint, quæ verò de aere dicuntur longè minus pateant, eo*

maiorem

maiorem in reliquis caussis culpam, quam in aere inesse, intelligimus. Vtrum verò aeris vitio alimenta Romæ nutriant minus, quam alibi, hoc esset pdullò diligentius examinandum. Non enim tanta videtur vis argumentorum, quæ ad hoc probandum, proponebantur, vt persuadeant: Etenim, ægros Romæ vberius, quam alibi nutriri; Verè quidem dictum est; sed scire licet, Neapoli quoque vberius multo nutriri, quam in Hetruria, & vniuersa Gallia Cisalpina; immo vberius Neapoli, quam Romæ; nec tamen insalubre existimatur Cęlum Neapolitanum, aut eiusmodi, vt, quæ illic sunt alimenta minus, quam alibi, nutrire dicendum sit. Sed (dicendum semel est) & Neapoli iusto vberius, & in Gallia Cisalpina, atque Hetruria parcius, quam par est, ægros nutriunt; Romæ ratio quædam media seruatur, quæ optima, & saluberrima est; non quidem, quoniam nutrimenta sint infirmiora, sed quoniam hoc à recta postulatur ratione, à qua longius recedunt, tam qui parcius, quam qui vberius ægro alimentum offerunt; sed non hoc vno peccatur à medicis non paucissimis, ob male accepta veterum auctorum documenta: de qua re alibi disputandum est; Ausimq. asserere, si quis deposito contentionis studio, rei periculum faciat, id, quibus locis parcius ægri nutriuntur, euenturum, quod Romæ nostro euenit seculo, vbi ante annos quinquaginta parcissimè medici ægros nutriebant perinde atque locis ante dictis; cum primus omnium (quos nouimus, & fama est) Franciscus è Nursia animaduertit insalubrem esse victus illam rationem, quã medici passim ægris laudabant, & ex ea plures,

quam

quam vi morbi perire: quamobrem ausus ægros vberius nutrire oblatis contusis carnibus, et plenioribus ferculis, magni medici nomẽ in hac vrbe, et opes magnas consecutus est, quem imitatus Alexander Petronius, prẹter cetera ingenij monumenta, quibus de humano genere meritus est, inter medicos primas omnium calculis obtinuit: cum vtriq; non defuerint aduersarij veteris, plebeiæq; opinionis adsertores, quos tandem plebs, patresque, & ipsum seculum, docente vsu, à recta aberrare ratione cognouit, & statuit, & duorum, quos nominavi, medicorum sententiam comprobauit. Sanè (hoc vnum dixerim, nam de ea re interpretando Hippocratis *præcepta, quæ præsertim in aphorismis continentur, abundè disputatum est)* Hippocrates *prædicat offerenda ægris eadem, quibus per bonam valetudinem adsueuerunt, solum curandum, vt ita parentur, ab imbecilliore vt virtute tractari, & euinci possint, & nihil tam damnat, quam importunam vasorum vacuitatem,* κενεαγγείην, & σύμπτωσιν; *& minus arguendum medicum docet, qui vberius, quam qui parcius ægros nutriat: sed hæc hactenus. Quod de* Hispanis *iactatur, in eo quoque nonnihil latet, quod esset penitius inspiciendum. Videant diligenter, an à ciborum natura periculum oriatur, an quia Romæ laborant plurimum, vt acquirant (labor autem sanitatis est custos) acquisitis verò amplis sacerdotijs, otiose in* Hispania *degunt (otium verò sanitatem oppugnat,) & de consueta ciborum mensura nihil demunt, licet non vsqueadeo magis nutriant, quam Romana alimenta; propterea breui moriantur? Differre autem alimenta inter se ob*

loco-

locorum varietatem, hoc negare, prorsus ineptum existimo. Vtque sunt alimenta alia infirmioris, alia valentioris materiæ, & alia mediæ, ita idem alimenti genus alibi, atque alibi infirmius, aut valentius oritur. Plus verò nutriunt, quæ æqua mole plus habent succi alendo idonei, aut etiam in minore mole, vel maiorem, vel parem copiam eiusdem habent succi, & huiusmodi oportet esse, quæ pari mensura plus habent ponderis, & concoquuntur difficilius, saltem magna ex parte, solidioraq. sunt, & diutius in eodem loco manent incorrupta. Esse autem ex loco hanc alimenti differentiam Theophrastus disertissimè docuit, cum lib. de plantis octauo; cap. quarto dixit. Athletas in Bæotia vix Tritici sextarios ternos absumere, qui Athenis quinos comederent, differentia profectò maxima: sed quid inde accipimus, quod aerem Romanum condemnare possit? neque Triticum, neque carnes (taceo pisces) Romæ nascuntur, sed in agro: at nostra de aere vrbis, non agri disputatio est; quod si frumenta, & carnes ex agro Romano minus alunt, quam Hispaniarum alimenta; hoc ad vrbis aerem non pertinet, nec docet huius aeris labem esse aliquam, quapropter insalubris existimandus sit. At (dicunt) aliundè huc delata, hic flaccescere, quam alibi, citius, macerarique, & promptè putrescere, Sed illud prius fuit declarandum; an hoc ab aeris, nascatur, an terræ vitio, vbi frumenta nascuntur; nam Theophrastus differentias frugum agnoscebat præsertim ex loci, hoc est terræ natura, ex seminis robore, & imbecillitate, ex aeris temperie, vbi sata sunt, non vbi post messem

sem

ſim conduntur; non tamen hoc dicò, quaſi verum exiſtimem loca, vbi conduntur fruges, non conducere ad perennitatem, cum Varro lib. 1. cap. 47. admoneat; Triticum condi oportere in granaria ſublimia, quæ perflentur vento ab exortu, ac Septentrionum regione, ad quæ nulla aura humida ex propinquis locis adſpiret; & Columella lib. 1. cap. ſexto, inquit. Granaria ſcalis adeantur, & modicis feneſtellis Aquilonibus inſpiretur, nam ea Cæli poſitio maximè frigida, & minimè humida eſt, quæ vtraque perennitatem conditis frumentis afferunt: Sed non idcirco concluditur, cum horrea debeant eſſe ſicca, & frigida, Romanum verò Cælum calidum, & humidum ſit; ergo celeriter fruges hic corrumpentur; Hoc, inquam, non efficitur; nam contra, videor mihi videre conditas fruges Romæ *non aliter, quam alibi, durare, ſi horrea benè habeant, Cælum autem Romanum temperatum eſſe docuimus, non calidum, & humidum. Sed quod eſt temperatum, vocant aliqui calidum, & humidum, comparatione frigidi, & ſicci, quoniam media contraria extremis dicuntur eſſe. Sed de re eadem poſterius dicenda quædam remanent. Hactenus declaratum eſt, morbos, qui vernaculi putantur Romæ, ab aeris vitio minimè naſci; & cum alimenta ſint Romæ, quam alijs quibuſdam locis, infirmiora, hoc pariter non fieri Romani aeris culpa, qui non eſt ſimpliciter calidus, & humidus, vt aſſumitur, ſed temperatus, atque adeo ſalubris. Sed perſuaderi videbatur, humidum debere Cælum Romanum exiſtimari, quia Roma in conualle ferè quadam locata eſt, & montibus, inſtar amphitheatri, cingitur:*

F tur:

tur: quapropter in ea densi, crassiq. vapores multi includuntur, & reliqua antedicta. cuius argumenti iam indicata infirmitas est. nam, vt in angustis, profundisqꝫ conuallibus, & quæ verè conualles sunt; hæc fieri necesse est; ita Romæ fieri negamus, quoniam non est conuallis; nisi velimus conuallem quoque vocare Galliam Cisalpinam totam, cum planities sit posita inter Apenninos montes, atque Alpes; ampla est planities, in qua Roma posita est, & satis est magna inter colles distantia, quod est à conuallium natura alienum: est enim vallis angustus inter editos montes locus, concauus, quem αὐλῶνα Græci appellarunt, ob angustiam, & similitudinem quamdam vocalis instrumenti, quod Græci αὐλὸν appellant, vbi non angustia solum, & longitudo, sed & concauitas est consideranda, Eustathio auctore ad Iliad. λ. & ρ. & Odiss. κ. cuiusmodi non est hic locus, vbi nunc Roma locata est, ac propterea vndique perflatur, neque minus admittit frigidos, & siccos flatus, quam humidos, & calidos, ac nullum est flatus genus, cui aditus non pateat, vt ipsa obseruatione probari facile potest, & auctor potest esse idem Petronius lib. 1. de victu Roman. cap. tertio, vbi ventos vrbem exercentes promiscuè memorat Aquilonem, & Boream, Austrum, & Africum, quamobrem si ventos respicias, Roma non minus Aquilonia, quam Australis dicenda sit. Itaque nec crassi, & densi vapores in vrbe, vt conuallibus continentur, sed à Sole toto die vrbem illustrante absumuntur, & à flatibus quoque vndique spirantibus dissipantur. Quod verò de Vaticano dictum est, vbi vocatus

Burgus

Burgus est positus, hoc etiam rectè accipiendum est; nam insalubrem dixerim partem illam, quæ ipsi monti Vaticano subiecta est, & porrigitur ad Ianiculi radices, vbi fornaces existunt, etenim vapores, quos Tiberis propinquus exhalat, partim à Sole vergente ad Occasum illuc trahuntur, partim à flatu tum ortiuo, tum aquilonio pelluntur, & in angulo veluti quodam clauduntur; vndè nec Auster obiectu Ianiculi, nec Zephyrus, vel Fauonius obiectu Vaticani potest illos repellere, & omnino dissipare, sed pars reliqua, quæ maxima est, in ampla satis planitie posita longè salubrior est: accedit non perpetuo, nec singulis annis, nec in omni anni tempore in ea vrbis parte morbos grassari, nec genus aliquod morbi vernaculum illic esse, vt de reliqua vrbe dictum est superius; quamobrem, de ea vrbis parte non aliter, quam de reliqua vniuersa statuendum est; quod viæ nonnullæ in vrbe tota ob angustiam, & ob ædium altitudinem vel flatus aliquos non admittant, vel Solis vim non vsque adeo sentiant, vt & moderatè calefieri, & à densis vaporibus expurgari possint, & contra esse aliquas soli nimium expositas, quamobrem æstate non absque periculo frequentantur; iam hoc est commune vrbium omnium vitiũ, non aeri, sed architectis tribuẽdum. sic quoque non aeri Romano tribuendi sunt morbi, qui montium cultores exercent, sed annis, qui multa ferunt venientes, & multa adimunt recedentes: propterea non perpetuo, nec singulis annis ita passim in montibus morbi nascuntur, nec idem genus semper oritur, vt quibus locis verè grauis aer est, euenire solet.

De inconstantia quoque quod propositum est, vt verum esse fateor, ita profiteor ex eo, longe aliud effici, quam contrariæ opinionis adsertores sibi persuaserint: Etenim varietas, & frequens contrariorum successio temperiem, & mediocritatem quandam, atque ideo salubritatem inducit: ita enim contrariarum vis caussarum frangitur, vt obesse non admodum possint: quos morbos ab Aquilone, vel ab Austro fieri notabat Hipp. lib. aphorism. tertio, non videmus produci, nisi cum diù alteruter flatus spirauerit; non vbi alter alteri post paucos dies, aut eodem die succedit: & illa, quam putant ab Hipp. damnatam varietatem; quoniam Autumno similis sit, quod matutino, & vespertino Cælum hoc sit frigidiusculum, meridie caleat vehementius; saluberrima est, neque propria Autumni est (quicquid de ea re magni viri statuerint) nam in omni anni parte varietas eiusmodi sentitur, æstas sit, vel hiems, Autumnus, aut ver. nox die semper est frigidior, itaque hyemi comparatur; à nocte vero maxime distat meridies æstatis similitudinem exhibens, atque vt Ver, & Autumnus media sunt inter contraria anni tempora, ita matutinum tẽpus, & vespertinum sunt inter meridiem, & noctem media, & quemadmodum per anni tempora caloris fit, ac frigoris optima, & necessaria temperatio; ita fit per dies singulos, diei partibus sibi perpetua serie succedentibus. quæ fuit etiam Hippocratis sententia lib. secundo, & sexto Epidem. vbi ostendit, esse dierum, & annorum proportionem, & Autumnum ait esse vespertino tempori similem, vt inde reliquam similitudinem colligamus, quod & fecit

Theoph.

Theoph. lib. ſexto de cauſſ. plant. cap. 24. cum ait odores meridie ſentiri minimè, maximè matutino, minus veſpertino; atque vt cum diei horis, ita cum anni temporibus pro ratione mutari: itaque intelligimus hanc quotidianam frigoris, & caloris viciſſitudinem eſſe naturalem, & in omni anni tempore (pro temporis tamen ratione) apparere: hyeme meridie ſereno tepor eſt aliquis, mane & veſpere frigus maximum: æſtate contra, meridie æſtus, mane, & veſpere æſtus aliqua temperies. Sed neq; Hipp. dixit vſquam, Autumnum eſſe inæqualem, aut docuit ob inæqualitatem morbos fieri in Autumno pernicioſiſſimos, & alias exponebam, Autumnum pernicioſum ob receſſum Solis, qui vitæ fons eſſe dicitur: certè præcipuum eſt Diuinæ prouidentiæ ad vitam communicandam inſtrumentum, vt enim acceſſu vitam, & receſſu interitum, ſic & ſanitatem accedens: ideo Ver ſaluberrimũ: & pernicioſas recedens affert ægritudines, itaque veri contraria Autumni natura, quod attinet ad ſalubritatem. ſi quæras, cur non ſit hyems pernicioſior Autumno, cum longius Sol abeſt, reſpondebo; nec æſtatem eſſe ſaluberrimam, cum ſol propinquiſſimus nobis eſt. quamuis autem Autumnus non differat ab alijs anni partibus inæqualitate; Hoc tamen non efficit, quin vere dictum ſit, morbos autumnales exſpectandos cum aeris inæqualitas eſt, & vt eadem die modò frigus, modò calor ſentiatur. Sunt enim duæ diuerſa, & quæ ſeiungi poſſunt, autumnum eſſe grauem; & ſi inæqualitas non adſit: & conſtitutionem inæqualem morbos autumnaleis ſignificare. vbi & aliud notandum eſt; differre, futuros morbos, & futu-

ros

ros huius, vel alterius generis. futuros morbos non est facile ad prædicendum, sed si futuri sint, facile si genus illorum prædicere. Etenim ex grauibus constitutionibus non ægrotant omnes, sed propensi quidam; at quid si nemo sit alicubi propensus? nemo ægrotabit, ergo si prædixeris futuros morbos simpliciter, facile errabis, neque docet hoc Hippocrates: at, si futuri sint, docet Hipp. quod genus exspectare oporteat. Docet scilicet ex quibus caussis, qui morbi fieri solent, sed sæpe caußarũ vis irrita. Sed ad rẽ, noxia est eodẽ die caloris, frigorisq. crebra successio, sed non quæ vno die, vel altero tantum, sed si fuerit multorum dierum & veluti vniuersalis constitutio, quæ longè alia est ab ea, quam Romæ obseruarunt; quoniam mane, et vespere aer frigidior sit, meridie calidior: quæ cum frequens, & quotidiana sit, & naturalis, & salubris varietas est, quæ verò insalubris est, quam modò descripsi, ea nec quotidie Romæ fit, nec alioqui frequenter: si fiat aliquando, non est mirum, quia Roma quoque pars est huius vniuersitatis, quę vbique varietati obnoxia est: nec est propterea Cælum Romanum insalubrius cæteris existimandum. illud verum est, nõ vsqueadeo Romæ diuturnas eße eiusdem generis constitutiones & eadem anni parti fieri transitum à frigore ad æstum, & contra, & non ita multos dies boream spirare, aut Notum, & omnino varium hoc Cælum dicendum esse. nec inuentu difficilis caußa, si credimus dictis ab Hippocrate lib. de aere aquis, & locis, sunt enim Colles vario situ ad Austrum, ad Aquilonem, ad Ortum, et Occasum. sunt & inter hos plana, & conualles eadem varietate, atque idcirco vario modo

aerem

aerem moueri, variosq. cieri ventos necesse est. Neque varietatem hanc vt insalubrem notabat Hippocrates, immo laudabat, quod homines produceret viriles, magnanimos, audaces, & bellicosos. Mutationes vero in contraria damnatas esse tam à Galeno, quam ab Hippocrate, hoc verum quidem est; sed hi loquebantur non de quacumq; subita mutatione, sed magna, & immodica ἐξαπίνης, *inquit* Hippocr. μείζω πολλῷ τοῦ μετρίου μεταβαλλόμενα, *vt à maximo frigore ad æstum, & contra, sic in aphorismis quoque* τὸ κατὰ πολὺ, καὶ ἐξαπίνης, *quo pacto Galenum quoque subitam damnasse alterationem intelligimus; sed est hæc aeris Romani varietas intra quamdam mediocritatem, quæ (vt experimentis compertum est) sine incommodo ferri potest, & plerumque salutaris est, vt ante dicebam.*

De Tiberi; qui vapores exhalat insalubres; quid dicendum sit, is intelliget, qui animaduerterit, non in Italia solum vrbes amplas iuxta magna flumina positas; sed in Germania, Gallia, Hispania, & in omni orbis terrarum parte, nec propterea insalubritatis nota inustas esse. Non potest igitur vniuerse, & promiscue dici, et statui fluminum propinquitatem insalubrem esse, sed Celsus peculiariter loquebatur de his, qui stomacho sunt imbecilli, & Hippocrates *de victus ratione per æstatem obseruanda: monebat enim Soles vitandos, & frigora tum matutina, tum vespertina, quæ flumina, aut stagna, aut niues exhalant: non quia vitiosum, & insalubrem simpliciter aerem efficiant, sed quia per æstatem calida corpora non absque periculo in locis frigidioribus versantur. Nec Strabo dixit (si mentem eius inspicias*

ſpicias diligenter) Pæſtum inſalubre ob fluminis propinquitatem, ſed ob paludes potius propinquas, in quas refundebātur fluuius, & regerebatur: quod de vrbe Roma dici non poteſt. Nec difficile eſt interpretari conſilium illorum, qui per æſtatem, et Autumnum Romæ eſſe nolunt: trahit enim illos ſæpenumero villarum amęnitas, & recreandorum animorum honeſta, & laudanda cupiditas: Neque Horatius veritus eſt ea de cauſſa inuitare Auguſtum vt fumum fugeret, ſtrepitumq. Romæ, & nonnumquam altiore conſilio alij cauſſati quidem ſunt aeris inſalubritatem, ſed abierunt, vt Summi Romani Pontificis ſeueritatem declinarent, quod factum eſt præſertim ſedente Vrbano eius nomine Sexto.

De ſenibus verò, quos paucos dicunt Romæ reperiri, duo ſunt exponenda: Verè ne dictum ſit, pauciores hic ſenes eſſe, quam alibi, atque ſi ita res habet, hoc ab aeris vitio, an aliūde proficiſcatur. quod ergo ad numerum attinet ſenum, hoc conſtat, vbique paucos reperiri ſenes. quia plerique ante ſenium decedunt: quod ſi ætates annorum numero definire velimus, & ſenes vocemus, qui annum ſuperant quinquageſimum, hos innumeros tam Romæ, quam alibi reperiemus; Si ſenes tantum dicere velimus, decrepitos, hoc eſt vltra annum ſeptuageſimum, & octogeſimum, hos vbiq. pauciſſimos videre eſt, et qui de longæuis ſcripſere, operæpretium putarunt non eos tantum, qui annum centeſimum ſuperarunt, commemorare (qui ſanè vbique rariſſimi reperiūtur) ſed nonagenarios, et octogenarios; Sic enim Hieronē vixiſſe aiunt annos nonagintaduos, & Platonem octogintaunum;

cum vtrũq; cum longęuis adnumerẽt. Cuius ætatis homines Romæ numquam defuerunt iam inde ab eius origine; quando Numam, & Tullũ reges octogenarios, & Tarquinium item Regem nonagenario paullò maiorem inter lõgæuos Lucianus memorat. M. Varro, vt de se ipse scripsit, anno octogesimo scribebat libros de re rustica: M. Cato annos natus octuagintaquinque excessit è vita (vt est à M. Tullio proditum) ne Perpenam memorem, qui vixit nonagintaocto; & M. Valerium Coruinum, & Metellum Pontificem, qui centum annos vixerunt: Pollio Romulus centesimũ annum excessit, ille, qui rogatus ab Augusto, quanam ratione maximè vigorem illum animi, corporisque custodißet, respondit. Intus mulso, foris oleo. memorãt quoq; fœminas, vt Liuiam Rutilij, quã ferũt excessisse annos nonagintaocto, Statiliã nonagintanouem, Terentiam Ciceronis centum & treis, Clodiam Ofilij centum & quindecim, Luceiã mimam, quæ anno centesimo pronuntiauit in Scęna, Galeriam Copiolam, quę producta est in scena agens annum centesimũquartum; Samullam, quam Plinius, Asconio Pediano auctore, scripsit, vixisse annos centum & decem. Neq; huic sæculo desunt, qui in amplissimis dignitatibus (quod est difficillimũ) annum octogesimum exceßerunt; vt Gregorius XIII. Pont. Max. qui obijt anno ætatis octogesimoquarto, Paullus Quartus, qui vixit annos octogintatres, & Paullus Tertius, qui vixit annos octoginta vnum; Viuuntq; hodie multi ex patritiorum quoque numero, qui excessere annum octogesimum: quod si inferioris ordinis homines excusseris, et plebem ipsam, incides facile in aliquem cẽtenarium,

G nedum

nedum nonagenarium : atq; adeo intelliges Romam eisdem naturæ muneribus, ac iuribus frui, quibus vrbes fruuntur aliæ, de quarum salubritate non dubitatur : Quod si tandem, pauciores in vrbe senes reperiri contenderis, esto vt lubet, quæ caussa? non aer; sed viuendi ratio duplici præsertim nomine; nam, vt in vrbe opulenta, luxus plurimos perdit, & voluptas; nec minus obest honorum cupiditas, & ambitio. His enim de caussis multi tantum à salubri victus ratione aberrant, vt & senescant celeriter, & moriantur; propterea visus est mihi Alexander Petronius rectè existimasse, cum libro quinto de victu Romanor. scripsit, si quis aptam viuendi rationem seruauerit, victurum non modo annos septuaginta, sed centum, & plures, & testatus est à se cognitum, qui vixerat annos centum & quinque, & alterum, qui centum & vndecim, & tertium, qui centum & vigintiunum; vixit autem ipse Alexander annos octoginta & vnum, diutius victurus, si potuisset illa vitare incommoda, quæ morbum grauem, & curationi rebellem induxerunt, qui morbus eum toto postremo quadriennio detinuit. scripsit autem lib. 3. de victu Rom. c. 24. paucos esse in vrbe senes, non ob aeris insalubritatem, sed quoniam plerique sunt in iuuentute, & reliqua vita intemperantes.

De accedentibus autem ad vrbem dicturus, accipiam primo, vulgatam esse opinionem, eidem periculo obnoxios esse recedentes, atque accedentes, sed non toto anno, Verum per æstatem dumtaxat, quapropter multi magna religione dicam, an superstitione obseruant hoc quasi præceptum, siue regulam: Aestate scilicet neque veniendum ad vrbem, neq;

ex eadem recedendum: tametsi non leuia sunt contra hanc opinionem argumenta. Nam qui huc accesserũt, iter vel longum, vel breue peregerunt. Ex longo itinere non est mirum aliquos, itinere peracto, ægrotare, & interire, aer licet Romanus insalubris non sit: namque locorum mutationes, & victus ægritudines pariunt, vt libro de octimestri partu scriptum est ab Hippocrate. & quemadmodum sola cæli mutatio, in deterius licet, nonnumquam sanat, vt legere est in Corn. Celsi lib. 2. c. 1. (pessimum, inquit, cælum est, quod ægrum fecit, adeo vt in id quoque genus, quod natura peius est, in hoc statu, salubris mutatio sit) ita in melius mutatio nonnunquam insalubris potest esse. Sed hæc est omnibus regionibus communis ratio: nec est propterea cælum Romanum accusandum. cui accedit, in longis itineribus errata committi multa, quæ iter facientes fatigant, & morbis obnoxios reddunt, quibus etiam, itinere peracto, capiuntur: ac, si longius iter peragendum fuisset, in ipso itinere capi potuissent: vt multi quoque in diuersorijs, & hospitijs, ante perfectum iter, perierunt, quod nemo ignorat. Ægrotãt etiam aliqui ob subitam mutationem à labore, motu, & agitatione ad multam quietem, vt recte notatum est ab Alexandro Petronio lib. 4. c. 21. de victu Roman. Sed & aliqui ob solam aeris mutationem ægrotant (fateor) sed non aeris vitio, verum peculiari contrarietate, & naturali quadam, priuataq. inimicitia, quæ non in omnibus, nec in plerisque (quippe non ab aere) sed in paucis reperitur. Alij demum ob insuetos tum cibos, tum potus, & (vno verbo) ob mutatam victus rationem ab Hippocrate indicatã mor-

bis capiuntur: quæ ad aeris salubritatem, vel insalubritatem non pertinent, nec Romani aeris propria, sed omnibus regionibus communia sunt: quod est, & ipsum notissimum. Accedit, quotidie per æstatem multos Romam accedere, & ex ea recedere, ex tantoque numero paucissimos morbis corripi. postremo quædam etiam sunt annorum constitutiones (vt ante quoq; indicaui) in quibus locorum fiunt mutationes magis, aut minus salubres. quapropter, qui tam facile de aeris Romani *salubritate diiudicant, videtur ad illos dixisse Aristotel.* πρὸς ὀλίγα βλέποντες ῥᾳδίως ἀποφαίνονται; *Hæcq. de longis itineribus dicta sunt. ex breuibus autem idem timere periculum, videtur esse hominis studio bonæ valetudinis intemperanter abutentis, constatq. tota æstate Roma Tibur, Tibure Romam iri, Roma Tusculum, Tusculo Romam nullo prorsus bonæ valetudinis detrimento. Qui in huiusmodi mutationibus in ægritudines incurrunt, hos reperies alijs potioribus de caussis ægritudini obnoxios fuisse, & ægrotasse. Cur autem pari loco habeant discessum Roma, atque ad eandem accessum, non satis percipio. Si namq. aer insalubris est, deseri quocumque debet tempore, ac magis, cum insalubrior existimatur. hæc sane paritas nullo auctore iactatur.* R*atio quoq; infirma, tā esse timendā migrationē ex insalubri in salubrē, atq; ex salubri in insalubrē. immo e contrario, in omni naturæ parte mutatio ad meliora plerumq; saltē probatur. accedit, iam satis (vt arbitror) demonstratum esse, aerem* Romanum *insalubrē non esse. At (inquiēt) nititur vulgata opinio experimētis. Sed paullo ante aperte satis indicatum est, aliar esse*

euiden-

euidentiores, & efficaciores morborum his, qui peregre proficiscuntur, caussas, quam aeris vitium.

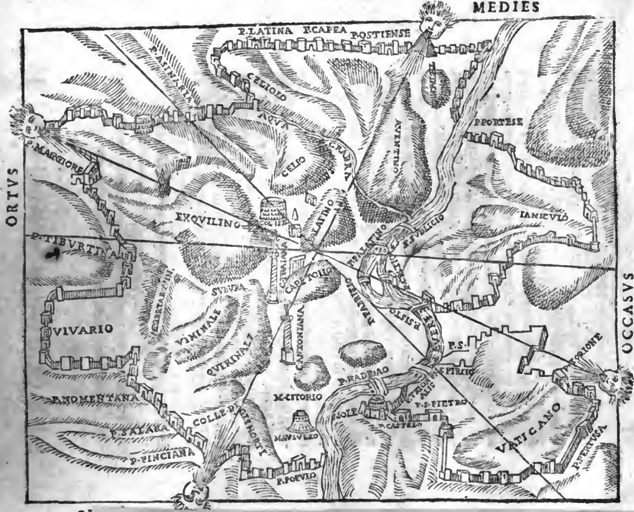
Postremum erat, nescio an ioci gratia propositum argumentum; Multos Romæ medicos esse; ergo & morbos esse multos; & idcirco aeris insalubritatis suspicionem augeri; Verum hic illud esset prius definiendum, sint nè Romæ medici multi, quia necessarij omnes, an quia Vrbe ipsa indigeant, & sportulis multi, speq. magis, quam pane nutriantur? Sed sint multi necessarij, vt verè sunt; ergo morbi multi; rectè, sed eò non efficitur, aerem damnandum, quoniam morborum, qui Romæ fiunt, vel communes, vel proprij, caussæ sunt aliæ manifestæ; cibus, potus, somnus, Venus, labor, vltra mediocritatem ab Hippocrate probatam; Neque par est ratio legum, & medicorum, multæ leges, ergo, multa crimina, rectè, multi medici, ergo multi morbi, non efficitur; nam leges singulæ pro singulis criminum generibus necessario statuuntur; at singulis morborum generibus non est opus singulis medicis, quia vnus omne genus morbi potest curare; Et euenit aliquando, Medici vt sint plures, quam ægroti.

F I N I S.

EIVSDEM AVCTORIS
CARMEN.

HIS Ego tentabam vanos de mentibus, vltor
Mendacis famæ, sensus, vanumq. timorem;
Vt sua Romano constaret gratia Cælo:
Vellere, tu interea diu ALDOBRANDINE (Senatus
Grande decus sacri, & Romanæ gloria pubis)
Ter magni curas patrui, minuisq. labores,
Atque studes primum, enixe & contendis amatam, at
Criminibus foedam infandis, lustrarier Vrbem,
Expertam nuper crudelia funera, nobis
Credita vix, queis Scylla ferox, & sæuus Agyrtes,
Impius atque Typhon, Rhæsusq. infamis habetur:
Non Eriphyle vna ostendet iam vulnera nati,
Non semel inuisi fratres, natique, patresq.
Dicentur posthac (nec sunt ea crimina Cæli
Romani, sed quisque volens sibi retia fingit
Queis capitur, sibi quisque dolos meditatur, & arte
Sæpe sua moritur) diras auertite pestes
Sancte pater CLEMENS, et tu spes altera PETRE,
Dent sontes scelerum pœnas, maneant sua dignos
Præmia (quod facitis) nam prisca, et auita Quiritum
Pectoribus virtus vestro rediuiua virescet
Munere, quo iam &, dicta magis, quam visa, redibunt
Tempora, Saturno (vt fama est) regnata, nec vlla
Præclarum nomen reticebunt secula vestrum.

MEDIES
P. LATINA P. CAPEA P. OSTIENSE
P. ASINARIA
CELIOLO
AQVA
CELIO
P. PORTESE
AVENTINO
P. MAGGIORE
ORTVS
EXQVILINO
COLISE
PALATINO
IANICVLO
P. SVBLICIO
P. TIBVRTINA
C. TRAIANA
CAPITOLIO
P. PALATINO
P. FABRITIO
P. SISTO
TEVERE
OCCASVS
SVBVRA
VIVARIO
VIMINALE
QVIRINALE
C. ANTONIANA
P. S.
P. TORIONE
P. ADRIANO
S. SPIRITO
P. NOMENTANA
M. CITORIO
P. S. PIETRO
S. SOLE
P. CASTELLO
COLLE DE ORTI
P. SALARA
MAVSVLEO
VATICANO
P. PINCIANA
P. PERTVSA
P. POPVLO

MVTIO MATTHAEIO
FELICI A[illegible]MERICIO
MVTIO BVFALO

Almæ Vrbis Conseruatoribus

Marsilius Cagnatus S. P. D.

QVOD faustum, felix, fortunatūq; sit S.P.Q.R. cum saluberrimus annus (si multis alijs comparetur) Tiberis inundationem portentosam (vt vulgus opinatum est) secutus sit, licuit mihi, exacto annuo interpretandi labore, his æstiuis diebus paullo liberius otio frui litterario. atque interim, cum amicos nonnullos sæpe audiuerim repetere illam, quam habui de dictæ eluuionis minis, opinionem; quas nihili æstimandas iudicaui, & scripsi in ea, quæ paucis ante mensibus à me edita est, de inundatione Tiberis disputatione; tacita quadam hortatione sum adductus ad id præstandum, quod amicis item quibusdam aliquando fere pollicitus eram; atque adeo de Romani aeris salubritate præsentem commentariolum exaraui, quo vulgarem de eiusdem insalubritate aeris opinionē vel conuellerē, vel vtcumq; labefactarem. quod tam gratum futurum, quam poteſt esse vtile, P.R. mihi persuaseram. Hoc quidem feliciter mihi contigit, vt vobis Coss. hæc a me proderentur: quos vt peculiari quadam obseruantia colo, ita mei studiosos esse, non obscuris argumentis intellexi. quapropter fuit optandum, quod euenit, vt aliqua ratione meam cum erga vos, tum erga S. P. Q. R. voluntatem significarem, eiusdemq. voluntatis publicum tandem aliquod monumentum exstaret. Valete Romæ Idibus Augusti.

INDEX RERVM,

Quæ in hoc commentario continentur.

H Ca-

C.

D.

E.

F.

G.

H.

L.

L.

M.

N.

P.

R.

Va-

FINIS.

Errata, etsi non grauia, sic tamen corrigenda.

Pagina 6	*vers.26.*	*laquor, lege, labor.*	
15	22.	*vt locus,*	*vt lacus*
21.	2.	*ab anni*	*ob anni*
22.	2.	*multa*	*multæ*
26.	8.	*iniurias*	*iniuria*
29.	9.	*viuarijs*	*vinarijs*
16.	28.	*intera*	*iuterna*
30.	14.	*hunorum*	*humorem*
31.	8.	*æstuosius*	*æstuosus*
33.	25.	*ægrosq.*	*agrosq.*
46:	22.	*parti*	*parte*
48.	8.	*Augustum*	*Mæcenatem*
52.	28.	*aliar*	*alias*

In figura Romæ MEDIES *lege* MERIDIES

REGESTUM:

ABCDEFGH.

Omnia sunt folia integra.

ROMAE.

Ex Typographia Aloysij Zannetti. M. D. XCIX.

SUPERIORUM PERMISSU.